

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Науково-методичний відділ

Сектор аналізу та методичного супроводу краєзнавчої бібліотечної діяльності

КРАЄЗНАВЧІ ФОНДИ РЕГІОНАЛЬНИХ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Програма наукового дослідження

Схвалено Вченою радою
Національної історичної бібліотеки України
протокол № 1 від 12.03.2025 р.

Підготувала:
Марина ЦІНСЬКА

Київ 2025

Актуальність дослідження. Головним інформаційним ресурсом бібліотечної установи є її фонд, який забезпечує користувачів необхідними джерелами для навчання, досліджень та інтелектуального розвитку. Особливе місце в його структурі займає краєзнавчий фонд (КФ), що є унікальним зібранням джерел, присвячених історії, культурі, природі, соціально-економічному розвитку регіону тощо. Краєзнавчі фонди – це узагальнююче поняття, що об'єднує сукупність різних типів і видів краєзнавчих документів, пов'язаних з краєм за змістом, а також місцевих видань, пов'язаних із краєм за своїм походженням¹. КФ є основою для роботи з краєзнавчими запитами для задоволення потреб користувачів в інформації щодо певної місцевості.

В умовах збройної агресії російської федерації проти України КФ регіональних бібліотек акумулюють першоджерела про воєнні події, їхній вплив на місцеві громади, трансформаційні процеси в регіонах та наразі відіграють вирішальну роль у формуванні достовірного наративу про сучасну історію України. Тому особливо актуальним є розгляд питань щодо стану краєзнавчих фондів в умовах війни, адже збереження регіональної спадщини, документування подій сьогодення та протидія інформаційним маніпуляціям набувають першочергового значення. Краєзнавчі фонди провідних регіональних бібліотек є одним із найцінніших ресурсів, які зберігають історичну, культурну та суспільну пам'ять регіонів України. Найбільш повні та різноманітні за складом фонди краєзнавчих документів зосереджені в обласних універсальних наукових бібліотеках, а Одеська національна наукова бібліотека та Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка як регіональні центри з бібліотечного краєзнавства формують зібрання документів, що висвітлюють історико-географічні особливості півдня та сходу України відповідно. Важливим осередком дослідження й популяризації краєзнавчих матеріалів про столицю є Публічна бібліотека імені Лесі Українки, яка забезпечує доступ до інформаційних ресурсів про Київ, його історію, культуру та сучасне життя.

¹ Кисельова В. П., Мусіна З. Х., Смілянець С. І. Краєзнавча діяльність бібліотек: метод. посіб. Київ, 2002. С. 13.

Сьогодні ці бібліотеки є головними центрами акумуляції краєзнавчої інформації та ресурсів, що обґрунтовує необхідність та актуальність дослідження сучасного стану краєзнавчих фондів цих книгозбірень, джерел їхнього комплектування та ролі у збереженні регіональної пам'яті України в умовах викликів війни.

З метою вилучення пропагандистської літератури, видань антиукраїнського змісту з бібліотечних фондів та її заміщення книжками українських видавництв і відповідно до Рекомендацій Міністерства культури та інформаційної політики України (нині Міністерство культури та стратегічних комунікацій України) щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України², бібліотеки активно працюють над оновленням своїх зібрань. Згідно з положенням цих Рекомендацій, одним із ключових завдань бібліотек є перегляд фондів для вилучення фізично зношених і морально застарілих видань, зокрема тих, що були видані в період СРСР. Водночас певні категорії документів мають залишатися в бібліотеках, зокрема видання краєзнавчого змісту, книжкові пам'ятки, що становлять ядро бібліотечних фондів, а також рідкісні та цінні видання, які мають високу історико-культурну цінність. Відомство наголошує, що такі документи не можуть бути вилучені чи реалізовані, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Такий підхід підкреслює необхідність збереження окремих видань навіть радянського періоду, які, завдяки своєму краєзнавчому змісту, є невід'ємною частиною історико-культурного надбання країни та певною мірою слугують цінним джерелом для сучасних досліджень.

З огляду на викладене, зауважимо, що в теперішніх умовах важливо тримати баланс між необхідністю оновлення бібліотечних фондів та збереження

² Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України / Міністерство культури та стратегічних комунікацій України : сайт.

URL : <https://mcsc.gov.ua/news/rekomendatsii-ministerstva-kultury-ta-informatsiynoi-polityky-ukrainy-shchodo-aktualizatsii-biblioteknykh-fondiv-u-zv-iazku-zi-zbroynoiu-ahresiieiu-rosiyskoi-federatsii-proty-ukrainy/>

тих видань, що мають особливу культурну та історичну цінність, сприяють становленню інтелектуального потенціалу суспільства, збереженню національної ідентичності та історичної пам'яті народу. Оновлення інформаційних ресурсів є необхідним завданням, однак воно має відбуватися виважено, з урахуванням специфіки кожної бібліотеки та значущості її фондів.

У 2022 році фахівці науково-дослідного та науково-методичного відділів Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого провели дослідження під назвою «Стан фондів публічних бібліотек України»³, яке було спрямоване на отримання аналітичної інформації щодо стану бібліотечних фондів публічних бібліотек України, а також вивчення їх якісних характеристик, руху, використання та читацького попиту. Об'єктами розвідки були фонди сільських, селищних і міських публічних бібліотек за період 2014-2020 рр.

Однак, варто підкреслити, що в даному дослідженні не було проаналізовано окремо стан саме краєзнавчих фондів. Аналіз цих зібрань потребує окремого розгляду та спеціалізованого підходу, який би зосереджувався на їх унікальних особливостях, поповненні, використанні та збереженні в умовах війни.

Краєзнавчі фонди обласних бібліотек України вивчалися фахівцями Національної історичної бібліотеки України 20 років тому – в межах дослідження у 2004 році⁴. Тоді аналізувалися стан, джерела комплектування та перспективи розвитку обох складових краєзнавчого фонду – фондів краєзнавчих документів і місцевих видань ОУНБ за десять років (1993-2002). На основі фактичного матеріалу були розроблено рекомендації щодо оптимізації цієї важливої складової краєзнавчих ресурсів. Розгляд актуальних питань щодо розвитку краєзнавчих

³ Соціологічні дослідження в бібліотеках : інформ.-аналіт. бюл. Вип. 54 / М-во культури та інформ. політики України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; авт. кол.: Л. Любаренко [та ін.] ; наук. ред. Н. Розколуца. Київ : НБУ ім. Я. Мудрого, 2023. 60 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=14590>

⁴ Краєзнавча робота в бібліотеках України : інформаційний бюлетень. Вип. 15 / Міністерство культури і мистецтв України, Державна історична бібліотека України ; підгот. : О. В. Михайлова ; ред. : В. П. Кисельова ; відп. за вип. О. Б. Виноградова. Київ, 2004. 139 с. URL : https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2019/07/16/krznav4_rob_v15.pdf

фондів на місцевому рівні продовжили регіональні дослідження ОУНБ, зокрема: «Вивчення інформаційних ресурсів основних фондоутримувачів краєзнавчої літератури Сумської області» (*Сумська ОУНБ, 2010*)⁵, «Краєзнавчі фонди та ДБА: стан, проблеми, перспективи розвитку» (*Закарпатська ОУНБ імені Ф. Потушняка, 2011*)⁶, «Сучасний стан краєзнавчих фондів публічних бібліотек Харківської області» (*Харківська ОУНБ, 2015*)⁷, загальнообласне дослідження «Стан та використання краєзнавчих фондів у бібліотеках» (*Хмельницька ОУНБ, 2016*)⁸ і соціологічне дослідження «Використання краєзнавчої літератури в бібліотеках Кіровоградщини, яка надійшла з обмінно-резервного фонду обласної бібліотеки у 2016-2018 рр.» (*ОУНБ ім. Д. І. Чижевського, 2019*)⁹.

Настав час переглянути стан краєзнавчих фондів у нинішніх реаліях, зокрема в контексті викликів, пов'язаних із російсько-українською війною, яка несе пряму загрозу фізичному знищенню бібліотек та їх зібрань. Зміни у соціально-політичному середовищі, потреба у збереженні та захисті культурної спадщини, а також необхідність адаптації бібліотечних ресурсів до сучасних технологічних вимог та оперативного реагування на загрози війни вимагають нового підходу до управління краєзнавчими фондами. Саме тому на часі є потреба

⁵ Вивчення інформаційних ресурсів основних фондоутримувачів краєзнавчої літератури Сумської області : аналітична записка обласного соціологічного дослідження 2010 року / Сум. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. Т. М. Грищенко. Суми, 2010. 18 с. URL: <http://www.ounb.sumy.ua/index.php>

⁶ Краєзнавчі фонди та ДБА: стан, проблеми, перспективи розвитку : обл. соціол. дослідж. / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Федора Потушняка ; підгот. В. Г. Лехцер. Ужгород, 2011. 40 с. : табл..

⁷ Сучасний стан краєзнавчих фондів публічних (районних, міських та сільських) бібліотек Харківської області : (матеріали регіон. дослідж.) / Харк. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. : Г. М. Єрофєєва, Л. О. Сашкова. Харків, 2015. 354 с.

⁸ Стан та використання краєзнавчих фондів у бібліотеках (загальнообласне дослідження) // Науково-дослідна робота в бібліотеках Хмельниччини. Хмельницький, 2016. Вип. 11. С. 4-6.

⁹ Охріменко М. Вивчення використання у бібліотеках області краєзнавчої літератури, яка надійшла з обмінно-резервного фонду обласної бібліотеки у 2016-2018 рр. в рамках "Обласної програми розвитку книговидання та книгорозповсюдження на 2016-2020 роки (Соціологічне дослідження за матеріалами бібліотек області) // Бібліотечна орбіта Кіровоградщини. Кропивницький, 2019. Вип. 11. С. 308-317.

у проведенні дослідження, яке врахує сучасні виклики, досвід створення страхових копій найцінніших документів та сприятиме пошуку ефективних стратегій щодо оптимізації краєзнавчих фондів обласних бібліотек України.

Мета дослідження – проаналізувати сучасний стан краєзнавчих фондів провідних регіональних бібліотек в умовах російсько-української війни та сформулювати висновки щодо можливих шляхів їх збереження та оптимізації.

Для досягнення поставленої мети сформовано перелік таких **завдань**:

1. Вивчити джерельну базу – видання та публікації про сучасний стан краєзнавчих фондів.
2. Проаналізувати краєзнавчі фонди регіональних бібліотек: склад, обсяги, особливості комплектування та розміщення.
3. Дослідити джерела поповнення краєзнавчих фондів.
4. З'ясувати умови збереження краєзнавчих ресурсів у бібліотеках, які зазнали пошкоджень або знаходяться в умовах обмежених ресурсів.
5. Проаналізувати практики створення страхових копій найцінніших краєзнавчих документів.
6. Виявити основні проблеми, що виникають під час роботи з краєзнавчими фондами.
7. Зібрати та узагальнити успішний досвід бібліотек у відновленні, збереженні та популяризації краєзнавчих ресурсів у кризових умовах.
8. Виявити нові форми роботи з краєзнавчими фондами.
9. Сформулювати висновки, спрямовані на оптимізацію роботи з краєзнавчими фондами.
10. Оприлюднити результати дослідження на сайті НІБУ та поширити їх серед професійної спільноти.

Об'єкт дослідження – краєзнавчі фонди провідних регіональних бібліотек.

Предмет дослідження – склад, джерела комплектування, умови збереження краєзнавчих фондів бібліотек, а також досвід створення страхових копій та оптимізації збереження і використання краєзнавчих ресурсів у контексті викликів, спричинених російсько-українською війною.

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети використано комплекс таких **наукових методів**: анкетне опитування, аналіз, порівняння, синтез, узагальнення тощо.

Бази дослідження: обласні універсальні наукові бібліотеки України, Одеська національна наукова бібліотека, Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка та Публічна бібліотека імені Лесі Українки міста Києва.

Джерельна база дослідження: сучасні публікації з тематики дослідження, бібліотечні електронні ресурси, що містять інформацію про краєзнавчий фонд.

Практичне значення дослідження стану краєзнавчих фондів бібліотек під час російсько-української війни полягає в тому, що, по-перше, воно здатне забезпечити комплексне розуміння проблем, пов'язаних з організацією цих ресурсів, сформулювати висновки для ефективного управління краєзнавчими фондами, їх оптимізації та збереження в умовах викликів, спричинених війною. По-друге, практичне значення даного дослідження полягає у можливості перегляду фонду місцевих видань на предмет дублетності з подальшою передачею дублетних примірників бібліотекам, що втратили фонди внаслідок війни з метою відновлення їх документних ресурсів та забезпечення доступу до краєзнавчих фондів бібліотек.

Етапи проведення дослідження:

I етап – аналіз джерельної бази дослідження, розробка програми, методики його проведення, анкети; апробація методики у відповідності до завдань дослідження – I кв. 2025 р.

II етап – анкетування бібліотек-баз дослідження, моніторинг вебсайтів та краєзнавчих ресурсів, електронних каталогів – квітень 2025 р.;

III етап – аналіз анкет та структурування отриманих даних у графіках та діаграмах згідно з методикою дослідження – травень 2025 р.;

IV етап – узагальнення результатів дослідження у науковому звіті, поширення їх серед фахової спільноти, на сайті та в соцмережах НІБУ – червень 2025 р.